

Osztrák–magyar irodalmi kapcsolatok és párhuzamok a századfordulós modernségben

A „nemzeti klasszicizmus” hivatalos-akadémiai és az avantgárd mozgalmak irodalomszemlélete közé ékelődő századfordulós modernség osztrák és magyar változata, jóllehet nem manifestálta, hogy elsősorban nem egymásra figyel, hanem skandináv, orosz, francia és olasz irodalmi/kulturális jelenségekre, irodalmi megvalósulásában olyan párhuzamosságokat mutat, olyan azonos vagy hasonló esztétikán kívüli vonatkozásokat integrál, amelyek a XIX–XX. század Monarchia-koinéjában, Kakanien¹ meghatározó költői magatartásainak és retorikáinak kialakulásához vezet. Igaz, hogy a kölcsönös fordításiirodalmat tekintve aszimmetriáról számolhatunk be, hiszen neves magyar költők szívesen és sokat fordították Hofmannsthal, Rilke² és Schnitzler³ műveit, míg a magyar irodalomból viszonylag kevés szöveg jelent meg Ausztriában (ám a többnyire populáris irodalomként fölfogott magyar regényíró, Jókai Mór művei számottévő olvasottságú sorozatokban)⁴; mégis bizvást állítható, hogy a két irodalom nem elsősorban kontaktusaiban, hanem a mögöttes tényezőként megjelenő filozófiában (Rudolf Kassner fogadtatása Rilkenél, Lukács Györgynél⁵ és másoknál), a pszichoanalízis révén Freud

¹ „Kakanien”. Aufsätze zur österreichischen und ungarischen Literatur, Kunst und Kultur um die Jahrhundertwende. Hg. von Eugen Thurnher, Walter Weiss, János Szabó und Attila Tamás unter Mitarbeit von Hildemar Holl. Budapest–Wien 1991.

² Szász Ferenc: Hugo von Hofmannsthal und Rainer Maria Rilke in Ungarn. Bibliographie. Budapest 1980.

³ Fried István: „Szavak komédiája”. In: Rejtett párbeszéd. (Osztrák–magyar–közép-európai irodalmi párhuzamok és érintkezések). Szerk. Fried István. Szeged 2000. 71–90. Függelékben közlöm Márai nekrológját Schnitzlerről.

⁴ Lukács György: Rudolf Kassner. Nyugat 1908. I. 733–741.

⁵ Az Allgemeine National-Bibliothek, a Meyers Volksbücher, a Die Lesehalle Haus- und Reisebibliothek sorozatában több novelláskötet és regény jelent meg Jókaitól, melyik több kiadásban.

és Schnitzler, Freud és a magyar költők-regényírók közül Babits Mihály és Kosztolányi Dezső⁶, valamint a menthetetlen én-szubjektum⁷ lírai és epikai megjelenítése, továbbá a bécsi nyelvfilozófia magyar reakciója során jelzi⁸, hogy a költői én és a nyelv lehetőségei, a szétesettség mint az Egész-elvűség kudarcának reprezentációja mindkét irodalomnak feldolgozást és művé adaptálást igénylő problémái. A bécsi egyetemen Emil Reich előadásait hallgató Kosztolányi Dezső nemcsak fordítója, hanem viszonylag korai értelmezője is volt Rilkének, Schnitzlernek, Hofmannsthalnak, majd Werfelnek. 1909-es Rilke-tanulmányában⁹ kísérli meg, hogy a bécsi lírát karakterizálja, mint a magyarhoz közelálló és az európai együttesben önálló jegyeket mutató jelenségcsoportot: „A bécsi líra utalás valami magasabbra, egy fölfelé sóhajtó gesztus, a misztikus ismeretlenbe kiáltó szó, amely egy ember elbámulásait magyarázza, egy különös embert egy nagyon különös lelki szituációban, ennek az embernek egy furcsa másodpercét, ennek a másodpercnek egy félig öntudatos, félig öntudatlan hangulatát, amit kimondani merészség, lehetlenség és istenkísértés, és megrögzíti ennek a hangulatnak elbámulásait, a lélek sokkjait, visszahőköléseit, fagyos megmerevedését és rettenetét. Ha nem félnék a félreértéstől, azt mondanám, hogy ennek ellenére is az inaktualitásra törekszik. Minthogy inaktuális minden, ami értékes.”

Kosztolányi rálátja a Rilke-költészetre a bécsi és részben az új magyar líra jellegzetességeit (egyébként Ady Endre *Új versek*, 1906. és Rilke *Neue Gedichte*, 1907/08. kötetei egyidősek, miként Rilke és Babits Mihály tárgy-költészete, valamint antik műtárgy-megszólaltatása is), amely líra irányzatpoétikailag a szecesszió, az impresszionizmus és a szimbolizmus jegyeivel írható le. Hasonló okokkal indokolja nagyrabecsülését Füst Milán, aki „félülretorizáló”-archaizáló gesztusainak megfelelő eszközhasználatot tulajdonít Hofmannsthalnak: a „stylizálás”-t emeli ki az *Elektráról* szólva, „a görögségnek távoli szemléletéből, szép szokásaik elképzeléséből különös vegyületű stylizáltság származott: egy legjobb és *szándékosan* bonyolultabb lélektanú neo-grecizmus”.¹⁰ Füstnek másik kedvenc osztrák írója Peter Altenberg, akinek kisprózája hamar népszerűvé vált a magyar írók között. Peter Altenberg bécsi jelenetei, lírizáló prózája a magyar tárcanovella alakulástörténetével

⁶ Ernst Machról magyarul: Erdős Lajos: Ernst Mach filozófiája. Huszadik Század 1913. I. 409–425, 593–603.; Szántó Hugó: Ernst Mach. In: Uo. 1916. I. 289–293. Babits Mihály budapesti egyetemista korában (1904) olvasta Mach műveit. Babits Mihály: „Itt a halk és komoly beszéd ideje...” Interjúk, nyilatkozatok, vallomások. Szerk. Téglás János. Budapest 1993. 8.

⁷ Harmat Pál: Freud, Ferenczi und die ungarische Psychoanalyse. Tübingen 1988.

⁸ Hugo von Hofmannsthal: A költő és a ma. Levél. (Két tanulmány) Ford. Lányi Viktor. [Budapest 1914], [Budapest 1919]²

⁹ Kosztolányi Dezső: Rilke. Nyugat 1909. I. 301–313.

¹⁰ Füst Milán: Hofmannsthal: Elektra. Uo. 1911. I. 119.

párhuzamosak; elidegenítő nagyvárosiságának forrása (nevezetesen Baudelaire párizsi tárgyú prózaversei) ismerős volt a századforduló magyar irodalmában is. Bővebb elemzőre várna Altenberg és Molnár Ferenc kisprózájának egybevetése; a lírizáló környezetrajzon átütő humor, a nagyvárosi életképpel adekvát prózai nyelv kikísérletezésében mindenesetre párhuzamok fedezhetőek föl. Füst azonban személyes viszonyt teremt az Altenberg-kisprózával, a századfordulós neuraszténiás (költői) magatartás prototípusává stilizálja költői szubjektumát, s teszi mindezt egy Altenberg-válogatást ismertetve: „És én azt mondom neked Peter Altenberg, igen, igen, nekem valóban nem kell több, én ideges, én modern ember vagyok, én a történetekre nem vagyok kíváncsi, ugy-e, én türelmetlenné leszek, amíg a végükre jutok, én hamar akarok élni, az idegeim sóhajtának a gyors, a rövid, a váltakozó, az új és új és új exaltációk után.”¹¹ A kétnyelvű költő, fordító, Mohácsi Jenő tárgyszerűbben nyilatkozik meg, Altenbergben „az utolsó bécsi bohém”-et látja, aki a köznap tárgyából kiragyogó szépség szerzője. „Minden meglátása tiszta művészi öröm és azonkívül vágyas erotikum, amely nem kíván mást, mint kielégítést a meglátásban.” „Forrásművei a modern irodalomnak” – állapítja meg summázatában, és a *Musik*ből meg az *Idyllen*ből vett részletekkel illusztrálja írásának gondolatmenetét.¹² Kevésbé ismert tény, hogy Altenberget közös érdeklődés fűzte a magyar irodalmi modernséghez; miként egy Hatvany Lajossal váltott levélből kitetszik, egyként becsülték Strindberg munkásságát.¹³ A berlini *Pan* című lapnak Altenberg, Hermann Bahr, Max Brod, Robert Musil, Arnold Schönberg mellett a németül és magyarul egyként publikáló, Hatvany Lajos is munkatársa volt. Nem kevésbé figyelemre méltó, hogy a Berlinben, Paul Cassirernél megjelenő, bár Budapesten szerkesztett *Jung Ungarn* című lap egyként hirdette a *Pant* és a *Nyugat* című folyóiratot, amelynek első évtizedében számos beszámolót találunk az osztrák modernség és a Jung Wien eseményeiről, költőiről, zeneszerzőiről. A *Jung Ungarn*ban olvasható viszonylag bőséges ismertetés Michael Josef Eisler *Elfenbeinturm* című verseskötetéről.¹⁴ A mára legfeljebb Bognár Zsuzsa kutatásaiból ismert költő egyáltalában nem tehetségtelenül reprezentálja a budapesti német nyelvű lírát, tevékenységével bécsi és magyar irodalmi törekvésekre egyaránt reagál. Kötetcímével, szonettjeivel Babits Mihály hasonló formavilágú lírájára játszik rá, míg *Drei Dichter* című versében Stefan George, Hofmannsthal és Rilke előtt hódol. E két többi arcképet így rajzolja föl versben:

¹¹ Ugyanó: Peter Altenberg. Die Auswahl. Uo. 1908. II. 425–430.

¹² Mohácsi Jenő: Peter Altenberg. Renaissance 1910. I. 394–396. Mohácsi 1914-től a Neue Freie Presse munkatársaként is működött.

¹³ Vö. erről Pan 1911. Nr. 5., Nyugat 1911. I. 507.

¹⁴ Eugen Mohácsi: Deutsche Literatur in Ungarn. Jung Ungarn 1911. Nr. 4. A verseskötet 1910-ben jelent meg Berlinben.

Der zweite kunstvoll feilt an jedem Worte
gleich einem Goldschmied (...)
Er hat den Dingen sich verdingt
als lieber Knecht, und kein ergebnes Weilen
geht wie ein Schimmer durch die Zeilen.

Eisler, valamint Mohácsi Jenő–Eugen Mohácsi és mások a budapesti német nyelvű irodalomnak voltak képviselői, akik irodalomszemléletükkel elsősorban a Jung Wien esztétikájából merítettek, és a Jung Wiennel párhuzamos magyar törekvésekre is reagáltak, elsősorban a *Nyugat* és a *Renaissance* című folyóirat lírájának, filozófiai gondolkodásának voltak elkötelezett hívei. Hozzájuk hasonlóan kétnyelvű szerző volt Heinrich Horvát–Horvát Henrik, aki nem annyira eredeti verseivel, mint az új magyar líra tolmácsolásával szerzett érdemeket. Fordításai nemcsak szöveghűsége törekedtek, hanem érezhető bennük az igyekezet, hogy Rilke és Hofmannsthal hangján szólaltassa meg a kortárs magyar lírikusokat. A *Nyugat* című folyóiratban Babits Mihály ismertette Eisler verseskötetét, kiemelve, hogy „Kortársainak, akiket szeret, házi oltárt épít elefántcsonttoronyában: legelől a legművésziesebb modern német költőknek, Georgenak, Hofmannsthalnak és Rilkének”.¹⁵ Eisler egyébként annak a Lukács Györgynek ajánlott kötetében verset, aki Kassnerről, Beer-Hoffmannról, Schnitzlerről publikált esszét a *Nyugat*-ba. Babits ugyan inkább az angol irodalom-modernség felé tájékozódott, de első versesköteteinek tárgyköltészetével, antikizálásával (az antik tárgy szimbólummá válik, amely részint életminőséget, részint létmeghatározottságot sugall) a bécsi modernnek mellé lép. Költészetének jellemző darabja a *Jung Ungarn*-ban Horvát Henrik által tolmácsolts szonettje:

Ezek hideg szonettek. Mind ügyesség
és szenttelen, csak virtuozitás.
Bár munkában manapság nincs nemesség,
ez csupa munka, csupa faragás. (...)
Minden szonett egy miniatűr oltár...¹⁶

Kalte Sonette. Zierstücke, Blende trüge
Der werkgewohnten Hand, die streng zu formen weiß,
Gilt auch geringer heut der Arbeit Müh und Schweiß,
Wohlan: dies ist nur Arbeit, mühevoll Gefüge (...)
Es gleichen die Sonette ziervollen Altaren...

¹⁵ Babits Mihály: Elefántcsonttorony. *Nyugat* 1911. I. 985–986.

¹⁶ Jung Ungarn 1911. Heft 5.

Babits Eisler-kritikájának és szonettjének összecsengő kifejezései egy költészettörténéshez való viszonyt érzékeltetnek, amelynek révén rálátás nyílhat az osztrák és a magyar irodalom hagyományértelmezésének, illetőleg hagyomány-átértelmezésének párhuzamosságára. Hogy itt életminőségekről is szó eshet, igazolja Kosztolányi beszámolója, amelyben Emil Reich egyetemi felolvasásairól tudósít: „Ez előadás keretében a professor úr nagyon szépen beszélget arról, mint kell az életünket berendezni, hogy emberek legyünk, ibseni értelemben.” Levelezéséből tudjuk meg, hogy „Jerusalem briliáns pszichológiai előadásokat tart”, valamint azt, hogy Ludwig Boltzmann és Robert Reiningert is hallgatja.¹⁷ Kosztolányi pályáján kitapintható a korai bécsi élmények feldolgozásának hozadéka, újságcikkeiben hol összehasonlítja Bécsset és Budapestet, két nagyváros-típust regisztrálva¹⁸, hol az álom-valóság, a *Schein* és a *Sein* egybejátszódásra figyelve méltatja Schnitzler *A zöld kakadujának* és az *Anatolnak* inkább kritikusi, mint közönségsikert hozó előadásait: „groteszk játék” – állítja az előbbi Schnitzler-műről. „A legnagyobbat érte el itt Schnitzler, vagy legalább is súrolta: a metafizikát.” „A játék valóság lesz s a valóság játék.” Nem kevésbé elismerő az, amit az *Anatol*-ról ír: „Ő a női hús és női lélek esztétája.” Majd: „Az Anatol egy halálos komédia. Senki se hal meg és mintha mindenki és minden meghalna. Friss, mint a lélek és máris emlék.”¹⁹ A magyar modernség másik költője, Juhász Gyula egy 1908-as nagyváradi Schnitzler-bemutató ürügyén hangsúlyozza, hogy Schnitzler mily népszerű szerző, szinte annyiszor kerül magyar színpadra, mint Oscar Wilde.²⁰ Egyébként Schnitzlerről erősen megoszlottak a vélemények, a rajongva dicsőítés és a teljes elutasítás között oszcillált a kritika, jelezve a modernség befogadása folyamatának elágazásait.²¹

Ebben a körben említhető Molnár Ferenc budapesti és bécsi színházi „karrier”-je.²² Az ő színművei azok, amelyek könnyen integrálódhattak a XX. század első évtizedei Bécsének irodalmi/színházi világába. Jóllehet Molnár

¹⁷ Kosztolányi Dezső: Levelek, naplók. S. a. r. Réz Pál. Budapest 1996. 57. (1904. nov. 20-áról keltezett levél).

¹⁸ Ugyanó: Álom és ólom. Budapest 1969. 74–77, 211–214. (Ludwig Boltzmannról), 512–515.

¹⁹ Kosztolányi Dezső: Színház. 1948. 147–149, 149–152.

²⁰ Juhász Gyula Összes Művei. Prózai írások 1898–1917. S. a. r. Grezsa Ferenc, Ilia Mihály. Budapest 1968. 303–305. Itt Juhász Schnitzler mellett Felix Dörmannt és Felix Saltent is emlegeti.

²¹ Erről a 3. sz. jegyzetben említett dolgozatomban írok.

²² A színházi előadásokról vö. George László Nagy: Ferenc Molnár's Stücke auf der deutschsprachigen Bühne. Diss. State University of New York at Albany 1978. A kötetkiadásokról: Elisabeth Molnár Rajec: Ferenc Molnár. Bibliography I–II. Wien–Köln–Graz 1986. Selected German Titels: I. 25–38, Premiers and Revivals of Plays in Vienna: I. 126–128.

kiindulópontja a francia társasági dráma volt, amelyből tekintélyes mennyiségű művet fordított magyarra (emléke még a *Játék a kastélyban* című színművében is fölmerül). Mélyen elgondolkodtató, hogy a francia dramaturgiából merítő Molnár milyen könnyen talált utat az osztrák publikumhoz. *Liliomját* Alfred Polgar alkalmazta a bécsi színházi igényeknek megfelelően az osztrák színpadra. S a jellegzetesen pesti-külvárosi játéknak gondolt színmű némi igazítással a bécsi Prater világát jelenítette meg, nyelvileg is érzékeltetve egy alulretorizált, helyenként agrammatikus nyelv magyar, illetőleg osztrák változatát. Molnár és Polgar viszonyán túl megfontolandónak tetszik annak a kérdésnek fölvetése, létezik-e osztrák–magyar irodalom vagy szöveg. Ugyanis a pesti polgárság életérzésének, modernségelképzelésének, kritikájának és tudatos-tudattalan leereagálási gesztusainak szerzőjét szinte osztrák íróként fogadta el a kortárs közönség és irodalom, jóllehet a magyar irodalmi-színházi nyelv megújítójaként, az analitikus dráma magyar irodalomba, hagyománytörténelembe integrálójaként osztotta meg a (magyar) irodalmi kritikát és közvéleményt. Aligha járunk helyes úton, ha csupán a közös (irodalmi) szubkultúra változataira kérdezzük, arra a kabaréhumorra, amelynek osztrák és magyar szerzői a nagyvárosban tévedező kispolgár szemléletét, nyelvét, a „nagy”-politikát nem kevés értetlenséggel kommentáló és értetlenségét szatirizáló alakzatban érzékeltető rövidebb jeleneteket, dialógusokat, kabarédalokat igyekeztek az irodalomba emancipálni. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt a szempontot sem, hiszen Molnár Ferenc prózája²³ ebből a kabaréhumorból (is) táplálkozott, színműveiben a félreértés, félreértelmezés, az álarcos-maszkos, a „nyelvi” rejtőzés konfrontálódott a világról alkotott századfordulós polgári elképzelésekkel. Ezen a téren és kevésbé a színjáték esztétikáját tekintve húzható meg a párhuzam Schnitzler és Molnár között, személyiségnek és tudattalanjának problematizálódása a színpadon más értelmezést kap a diagnoszta Schnitzlernél, mint a színjáték „techniká”-jával eljátszó s a játék és valóság egybelátását tematizáló Molnárnál.

S bár a századfordulós modernség osztrák irodalmának befogadása az irodalmi siker jegyében írható le, nem állítható, hogy problémamentes lett volna, s az sem, hogy a magyar kritika teljes egészében integrálhatónak gondolta volna el a Jung Wien irodalmát. Az mindenesetre említést érdemel, hogy a magyar és az osztrák zenei modernség hasonlóképpen reagált a magyar, illetőleg az osztrák irodalmi fejleményekre. Részint olyan *közös* vállal-

²³ Vö. kötetben: Des Zauberbeckers goldene Krone. Novellen. Wien–Leipzig 1913. Itt jegyzem meg, hogy Jókai kapcsolatokat tartott fenn a bécsi szabadelvűekkel (Wiener Freisinnigen), akik 1896 augusztusában meglátogatták. Jókai állást foglalt a bécsi antiszemitizmus ellen. A Wiener Tagblatt 1896. aug. 21-i száma beszámolt a látogatásról. Kunszery Gyula: Jókai Mór és a bécsi szabadelvűek. Irodalomtörténet 1970. 683–686.

kozásról nem feledkezhetünk meg, hogy Dohnányi Ernő adott zenei alakot a Schnitzler művéből készült pantomimnak (*Pierrette fátyla*), részint olyan párhuzamokban sem árt gondolkodnunk, mint: Richard Strauss állandó librettistája Hofmannsthal volt, Bartók Béla Ady Endre verseit zenésítette meg, Balázs Béla szövegére alkotta meg egyetlen operáját, *A kékszakállú herceg várárt*, illetőleg Lengyel Menyhért meséjéből nagy hatású, sokáig botrányosnak minősített balettjét, *A csodálatos mandarint*. Ami fontosnak tetszik: zeneszerző és szövegírója hasonló esztétikai elgondolása, amelynek során zene és szöveg ugyanannak a modernségképzetnek, ha úgy tetszik, szorongásos életérzésnek, a tudattalan feltörésének érzékeltetője lesz. Hofmannsthal–Strauss *Elektrájáról* szólva a magyar recenzens Hofmannsthalt úgy jellemzi, mint aki „jól tudja, hogy mi az, ami a modern idegrendszer számára a legérdekesebb: egy másik idegrendszer vibrációja, félelme, gyötrődése és bosszúja...”²⁴ Rilkének *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge* című művét ismertetve a recenzens nemcsak az előszövegre hívja föl a figyelmet, Jacobsen regényére, amelynek magyar visszhangja sem mondható jelentéktelennek, hanem a megszólalás újszerűségére, az Egészelvűség csődjére is, amely a mű „retorikája”-ban kap alakot. Jacobsenhez hasonlítva Rilkét állítja: „Ugyanaz az ideges váltakozása a különböző stílusárnyalatoknak, átgondolási hiányosságok, fölösleges részek túltengése, de a maga egészében épp oly megállító, lebilincselő, mint a »Niels Lyhne«. Decentralizációja kellemetlen, ha egyfolytában olvassuk, részei – néha már mondatai is – széthullanak, azért egyenkint kell élvezni őket.”²⁵ A kritikus rádöbbenése, hogy új olvasási stratégia eredményezheti a jelentéshez közelítést, továbbá: az afunkcionalitás érvényesülése a jelzése annak, hogy új(szerű) irodalomról lehet szólni, azért oly meggyőző, mert a kortárs magyar próza bizonyos tendenciáitól kaphat megerősítést. A továbbiakban a recenzens a regény párizsi részeinek „neuraszténikus naturalizmus”-áról emlékezik meg, azaz leválasztja a Zola nevéhez és munkásságához fűződő, ám a közép-európai modernségben még ekkor is szubverzív szerephez jutó naturalizmustól, s az „idegek irodalmá”-nak tételéhez kapcsolja. „Becsés”-nek minősítve a mű „egyenetlenségé”-t, hangsúlyozva a „tudatos összefüggéstelenség”, a „szándékos lazaság” „poétikáját”, amely „uralkodik a kompozíción”.

Kitérőképpen jegyzem meg, hogy a *Renaissance* című folyóiratban az eddig említettekén kívül még számos olyan írást találunk, amely az osztrák századfordulós modernség befogadásának állomásaként értékelhető. 1911-ben

²⁴ Jász Dezső: Strauss Richard Elektrája. Nyugat 1910. I. 536–538.

²⁵ Bányai Marcel: Rilke könyve. Renaissance 1910. II. 677–681. Itt említem, hogy egészen korai a magyar Musil-recepció. Vö. Fenyő Miksa: Törless növendék. Nyugat 1908. I. 598–602. A recenzens a mű jelentőségét a naturalista regénnyel szemben határozza meg, a „lélek mögötti lélek világa”-nak megjelenítésében.

olvashatók a műfordító Franyó Zoltán átköltései Hofmannsthal, Max Brod, Rilke verseiből²⁶, 1910-ben Lukács György tanulmánya az esztétikai kultúráról, amelyben ugyan a német irodalomra tekint szerzője, de magatartásában, előadásában az osztrák esszéistákat idézi.²⁷ Recenziót publikál a lap a bécsi Deutsches Theater budapesti vendéjátékáról²⁸, Mohácsi Jenő alapos bírálatában Rudolf Hans Bartsch, „stájer” író antidekadens, antimodern műveit méltatja, Adyval látva párhuzamban a népét ostorozó szerzőt.²⁹ Relle Pál Hofmannsthal *Christinas heimreiséjét* mutatja be, a színpadi bukást a mű diadalának minősítve.³⁰ Rudolf Kassner *Der Dilettantismusa* szintén értő ismertetőjére lel³¹, Kádár István Karl Kraus *Die chinesische Mauerjét* ajánlja az olvasóknak³², míg Radó István Felix Salten új regényéről számol be: „Salten alakjai nem élnek, hanem végigérik életüket” – hangzik az ismertetés összegzése.³³

Az 1910–1922 között létező *Modern Könyvtárban* is feltűnően számottevő arányban lelünk osztrák szerzőket, Schnitzlertől hat, Hofmannsthaltól három művet, egy tanulmányt Freud „álmelméletéről” (1913-ból); Jakob Wassermanntól az *Alexander in Babylon*t, Schnitzler *Anatolja* elé Kosztolányi Dezső lefordította Hofmannsthal prologus-versét...

A többi irodalomhoz viszonyítva az osztrák szerzők jelentős helyet foglaltak el a magyar modernség irodalmi tájékozódásában, különös tekintettel arra, hogy a *Pester Lloyd* című napilap szinte a bécsi megjelenéssel, illetőleg a bécsi–berlini premierrel egy időben közölt ismertetéseket.³⁴ A budapesti német nyelvű sajtó kétfelé közvetített, hiszen magyar szerzők művei megjelentek a lapban, továbbá: számos magyar szerző műveit ismertette az újság. A magyarországi német nyelvű irodalom nem egy alkotója vett részt a bécsi sajtó munkájában, s az osztrák szerzők közül több családi kapcsolatai révén reagált magyar eseményekre, illetőleg számon tartotta magyarországi rokonságát. Schnitzler *Jugend in Wien* című önéletrajzában³⁵ nemcsak apja

²⁶ Új német költők. Renaissance 1911. 1. 20–24.

²⁷ Uo. 1910. I. 123–136.

²⁸ Uo. 293–294.

²⁹ Uo. 482–484.

³⁰ Uo. 214–216.

³¹ Lorsy Ernő a szerző. 1910. II. 282–283.

³² Uo. 730–731.

³³ Uo. 622–624.

³⁴ A még föltáratlan anyagban ötletszerűen tallózva: 1899-ből olvasható ismertetés Hofmannsthal színműveiről (H-i L, azaz Hevesi Ludwig a szerző), 1901-ből Theodor Herzl elbeszéléseiről, 1909-ből H. Bahrról, 1910-ben Albert Ehrensteinről, Hofmannsthalról. Ez évben Bahrtól közöl a lap, 1912-ben Arthur Schnitzler prózájáról, Max Brodról olvashatunk, 1913-ban Albert Ehrenstein publikálja Oesterreichische Prosa című írását.

³⁵ Arthur Schnitzler: *Jugend in Wien. Eine Autobiographie. Mit einem Nachwort von Friedrich Torberg.* Hg. von Therese Nickl und Heinrich Schnitzler. Wien–München–New York 1981.³

nagykanizsai származásáról emlékezik meg, hanem családjának szétáradásáról a kettős Monarchiában. Későbbi példa ugyan, de Márai Sándor *Egy polgár vallomásai* című önéletrajzában³⁶ az ausztriai–magyar honosságú család kapcsolatrendszeréről ejt néhány tanulságos szót, kiemelve a Wiesenthal-nővéreket, unokanővéreit, akik a bécsi balettnek, a keringőnek voltak kiváló művészei, s akiknek vendégszerető bécsi házában, az egykori Reichsgassében találkozhatott a gyermekifjú Márai a bécsi irodalom jeleivel. Ezek a XX. század elején lezajló gyermekkori találkozások alakították ki regényeinek és naplójának Bécs-képét, amelyet szerzője egy közös Monarchia-szöveg és Monarchia-kultúra részévé emelt.

Természetesen a bécsi irodalom Magyarország- és magyarirodalom-ismerete jóval szerényebb, bár teljesen jelentéktelennek sem mondható. Karl Krausról tudjuk, hogy nagyra becsülte és publikálta *Die Fackel*-jében Tömörkény István egy elbeszélését, a szegedi parasztnovella realista szerzőjéről elismerően nyilatkozott.³⁷ Franz Werfel egy kései nyilatkozata szerint ifjú költő korában fordította Ady Endre verseit³⁸, amelyekről Franz Kafka is elismerően nyilatkozott.³⁹ Jókai⁴⁰, Molnár Ferenc és mások művei⁴¹ rendszeresen láttak napvilágot bécsi kiadóknál; a századfordulós osztrák sajtó anyaga azonban a magyar irodalom szempontjából feltáratlan, a *Die Wage* viszonylag rendszeresen publikált Magyarországról, kevésbé rendszeresen és ötletszerűen a magyar irodalomból.⁴²

Talán mégsem csak ezek a közvetlen érintkezések, a valóságos kapcsolatok a perdöntőek, hanem az a tény, hogy mind az osztrák, mind a magyar irodalom századfordulós világirodalmi tájékozódásában számos lényegi megfe-

³⁶ Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai* I. Budapest 1934.

³⁷ Krúdy Gyula: Tömörkény halotti maszkiája (1919). In: Emlékkönyv Tömörkény István születésének centenáriuma. Szerk. Kovács Sándor Iván, Péter László. Szeged 1966. 159.; Csaplár Ferenc: „Csata a katonával”. In: Uo. 347–349.

³⁸ Boldizsár Tibor: Franz Werfel beszél Ady Endre költői nagyságáról. *Magyar Hírlap* 1934. 284. sz. Újraközölve: *Lélektől lélekig (Osztrák–magyar–közép-európai összefüggések)*. Szerk. Fried István. Szeged 2000. 123–126.

³⁹ István Fried: Franz Kafka und die Ungarn. *Arbeiten zur deutschen Philologie* Bd. 6. 1972. 123–129.

⁴⁰ Felix Salten nagyrabecsüléssel nyilatkozott Jókairól, személyes találkozásukat elevenítette föl egy nyilatkozatában: *Pesti Hírlap* 1931. Nr. 84. ápr. 14.

⁴¹ E helyt Bíró Lajos műveinek fordításait említem: *Don Juans drei Nächte*. Berlin–Wien 1917.; *Flirt und andere Novellen*. Wien–Leipzig 1913.; *Hotel Stadt Lemberg*. Berlin–Wien 1914, 1916².; *Die Lebensretterin*. – Julchen. Wien 1912.; *Der Raubritter*. Für die deutsche Bühne bearbeitet von Alfred Polgar. Berlin 1912.; *Siegerin Weib*. Wien 1913.

⁴² Rózsa Mária: *Magyar irodalom a bécsi DIE WAGE című hetilapban (1908–1925)*. In: *Osztrák–magyar modernség a boldog(?) békeidőben. (Osztrák–magyar–kelet-közép-európai összefüggések)* Szerk. Fried István. Budapest 2001. 99–116.

lelést lelünk, minek következtében a modernség nyelv- és szubjektumelméleti problémafelvetéseire való reakcióikban párhuzamok, analógiák regisztrálhatók. A magam részéről hangsúlyoznám, hogy az osztrák irodalomnak a felvilágosodás, de mindenképpen Grillparzer és Stifter óta a többi német nyelvűtől megkülönböztető tulajdonsága a Monarchia többi népéhez, nemzetéhez, kultúrájához való viszonya⁴³, az, amiképpen – messze nem bizonyosan egy Habsburg-mítosz és küldetéstudat jegyében – egy soknemzetiségű birodalom irodalmaként határozza meg önmagát – a nyelvi Bábel minden előnyével és minden hátrányával, a centrifugális és a centripetális erők kereszteződési pontján. Kultúrára itt olyan szövegiséget lehet érteni, amely ebből a plurikulturalitásból származtatható, s amely a nyelvek különbözősége fölé emelkedve szervezi meg azt a Monarchia-koinét, amely messze túlélte a Monarchia erőszakos bomlását és szétbomlását, még hozzá nemcsak az osztrák irodalmi utókorban. Feltűnő, hogy a magyar irodalmi modernség képviselői a rokon vonások fölismerésével párhuzamosan milyen józanul voltak képesek mérlegelni az osztrák irodalom európai jelentőségű teljesítményét. Az inkább a budapesti német nyelvű lapokban méltatott Hermann Bahrról írja Szabó Dezső: „nem elsőrendű szellem, nem is mindig mély, nem is ad mindig újat, de mindig ötletes, bátor és gondolatokra serkentő”.⁴⁴ Kosztolányi Dezső pedig saját bevallása szerint tíz esztendőn át készülő *Modern költők* antológiájában (1914) az osztrák költők közül Rilkének, utána Hofmannsthalnak tulajdonítja az irodalmi „főszerepet”.

Az osztrák modernség alkotói közül többen származnak Magyarországról, és ez valamilyen módon működésükben is megnyilvánul: Marie Herzfeld, Theodor Herzl, Ludwig Hevesi, Rudolf Lothar, Ernst Mach, Felix Salten... Mégsem ez jogosít föl az egybevetésre, hanem az, hogy osztrák írókról szólva a kritikus a magyar irodalmat is karakterizálja, anélkül olykor, hogy a rokon vonásokat tudatosítaná: „Ez az életírás is csak csudálatos hasonlatok könyve, amikben minden olyan, mint játék a tükörben. Itt is hasonlatokban érez a költő, újból képek, szemléletek, szimbólumok tolnak eléje s észrevétlenül, halkán jelenítik meg a tárgyaknak és jelenségeknek örökre rejtélyes kapcsolatát.”⁴⁵ A Rilkét megidéző sorok akár az ifjú Kosztolányit is jellemezhetnék...

⁴³ Walter Weiss megállapítását idézi Zoran Konstantinović: Universitas complex. Überlegungen zu einer Literaturgeschichte Mitteleuropas. In: „Kakanien”... az 1. sz. jegyzetben i. m. 9–30.

⁴⁴ Szabó Dezső: Das Hermann-Bahr-Buch. Nyugat 1913. II. 206. Hasonló hangnemben: Náday Pál: Osztrák viszonyok (Hermann Bahr: Austria 1911–S. Fischer, Berlin.) Huszadik Század 1913. I. 241–244.

⁴⁵ Turóczy József: Rilke, Brigge Laurids Malte följegyzései. Nyugat 1910. II. 1755–1756.

Hermann Bahr ugyan nem szól a magyar tényezőről *Das junge Österreich* című írásában⁴⁶, de a magyar jelző beillesztésével a szöveg sérelme nélkül definiálódik az az osztrák irodalom, amellyel párhuzamos a magyar modernség útja is:

„Lehetséges volna, ha valaki az osztrákság valódi alkatát keresné, amelyen az mainapság, valamennyi nép színes nyomaival, e román, német, szláv jegyekkel, az egymástól igencsak idegen erők e hajlékony megbékélésével, megtörténhetne, hogy éppen ez osztrákban lelné meg azt az európai művészetet, melyet ma valamennyi nemzetben a legújabb, legfinomabb ösztönök keresnek.”

Krúdy Gyula 1915-ös *Utazás Bécsbe* című írásában a maga és nemzedéke Bécs-élményét összegzi: „A kedélyes bécsi korcsmák, ahol a régi pesti belvárost véltük feltalálni, a pörkölt és a virsli szagát, a félhomályos boltzatok alatt szerző polgárokat és a falon függő képes újság trikós kisasszonya mint egy messzi, romlott, nagy világ hírnöke mosolygott az évszázados nevű utcácskában, a kedélyes Bécs manapság éppúgy elrejtőzik az idegen előtt, mint az igazi pesti jókedv eltűnt a belváros újjáépítésével. Hová lettek azok az öreg bécsi polgárok, akiket egykor a Harangnál hallgattam, akik fiatalkorából ismerték a császárt és az öreg fiákerállomások környékéről, ahová nyugodtan nyitott be a tájékozott bécsi sör- és borivó – az ital pompás volt e helyeken –, ahol Bartfisch üldögélt? Hol vannak a kis kávéházak, ahol nyugalomba vonult sanzonettek és orfeumdámák harisnyát kötöttek, és a pesti Kék Macskáról és a Flóra-termekről beszéltek? A polgárlakások a szűk utcácskákban, ahol madárkalitka lógott, a házi kisasszony szókén, pizsén és rózsaszínű arccal fogadta az ablak alatti sétát, kis cukrászdában üldögélt délután a fiatal menyecske, és esténként pajkos masamódok lepték el a Ringet?”⁴⁷

A gasztronómiai, az életmódot magába foglaló „kultúra” szövegiségét tekintve Krúdy megfogalmazza azt, amit részint pejoratív hangsúllyal kávéházi irodalomnak neveznek, részint a Monarchia-irodalom modernségének osztrák–magyar összetevőjeként emlegetnek. A külső kontextus lényegivé minősül az egykori modernség utáni nosztalgiában, amely e modernséget felülíró szemléletben egyben e nosztalgiát is az elidegenítő reflexió tárgyának gondoltatja el.

⁴⁶ Idézi: Die Wiener Moderne. Literatur, Kunst und Musik zwischen 1890 und 1910. Hg. von Gotthart Wunberg unter Mitarbeit von Johannes J. Brackenburg. Stuttgart 1982. 293–294. Reclam, Universal-Bibliothek Nr. 7742 (9).

⁴⁷ Krúdy Gyula: Régi pesti históriák. Szerk. Barta András. Budapest 1967. 16–21.

